

Керівник гуртка: Юркевич Ірина Тарасівна

Тема: Мистецтво Стародавнього Єгипту періоду Давнього та Середнього царства. Формування канону та стилю в єгипетському мистецтві.

Мета: ознайомити вихованців із суспільно-політичними процесами Стародавнього Єгипту та їх впливом на формування строгих норм і правил у єгипетському мистецтві; проілюструвати існування єгипетського мистецтва як складової частини релігії, аналізуючи окремі зразки архітектури, скульптури, живопису;

формуванню вміння аналізувати та інтерпретувати зміст творів мистецтва з огляду на їхнє призначення;

розвивати творчу й пізнавальну активність, естетичний смак.

Тип заняття: комбіноване.

Обладнання: візуальний ряд: зображення зразків архітектури, скульптури, живопису та рельєфу Стародавнього Єгипту періоду Давнього та Середнього царства.

Хід заняття:

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда

- Який міф лежить в основі єгипетської релігії? (Міф про Осіріса)

- В яких образах єгиптяни уявляли своїх богів? (В образі тварин)

- Яким чином єгипетські вірування були пов'язані з тваринами?

Учні зачитують повідомлення про вірування стародавніх єгиптян.

III. Мотивація навчальної діяльності

IV. Подання нового матеріалу (лекція з елементами бесіди)

У божественному царстві фараонів мистецтво служило насамперед релігії. Творами сакрального мистецтва були піраміди, храми, гробниці, настінний живопис і скульптура. Сюжети барельєфів незмінно служили сполучною ланкою між богами і людьми, перш за все фараонами. Сцени боротьби, жертвопринесення і потойбічного життя чергувалися зі сценами життя, діяльності, радості і смерті.

Імхотеп, міністр і зодчий фараона Джосера (XXVIII ст. до н. е.), автор ступінчастою піраміди в Саккара, вважається батьком кам'яної архітектури. У ті часи храми ще представляли собою частину комплексу піраміди. Пізніше на зміну пірамідам прийшли приховані від розкрадачів скельні гробниці. На віддалі від таких гробниць храми стали відігравати більше значення. Ці споруди будувалися з каменю на століття. Житла ж простих людей зводили на швидкуруч з сирцевої цегли.

В епоху Давнього царства вже склався монументальний стиль єгипетського мистецтва, виробилися образотворчі канони, які потім свято оберігалися протягом століть. Їх сталість пояснюється застійністю громадського порядку, а також тим, що мистецтво Єгипту було складовою частиною культу,

заупокійного ритуалу. Воно тісно пов'язане з релігією, обожнювалися сили природи і земна влада.

Вищим культом був культ сонячного божества. Єгипет називали Краєм Сонця, фараонів -- синами Сонця. Сонячна символіка різноманітна: сонце зображували у вигляді крилатої кулі, у вигляді кулі з безліччю скерований рук-променів; зображували його соколом, биком. Круг - подоба сонячного диска - постійно зустрічається в єгипетських орнаментах. Обеліск - архітектурна форма, вперше створена в Єгипті, -- символізував сонячне проміння.

Вважалося, що після смерті наступала загробне життя, в усьому схожа на земну. Щоб небіжчик міг щасливо жити після смерті, його треба було забезпечити всім, що він мав на землі. Усім - аж до його власного тіла, що уникнула тління. Звідси й звичай бальзамування. Вірили, що, крім душі і тіла, є ще щось проміжне - примарний двійник людини, його життєва сила, яка називається "Ка". Потрібно, щоб Ка завжди міг знайти свою земну оболонку і вселитися в неї, - тоді й душа буде відчувати себе впевнено і спокійно. Тому, крім самої мумії, до гробниці поміщали портретну статую померлого, іноді не одну, причому портрет повинен був бути дуже схожим - інакше як же Ка пізнає свою зовнішність. З цієї традиції виросло знамените портретне мистецтво Єгипту. Єгипетські портрети своєрідні: вони з дивовижною силою передають індивідуальні риси, але вираз обличчя залишається абстрактним, психологічно не розшифрованим. Минущі переживання не цікавили: адже зображувалася людина, звільнена від часу, що йде у вічність. Принаймні в Давньому царстві портрети були спокійні. Пізніше багато що змінилося.

Але мало було зберегти тіло - потрібно було зберегти померлому багатство: і рабів, і худобу, і сім'ю. Єгипетська релігія не вимагала жертв, посмертне благополуччя померлому владиці забезпечували художники. Безліч невеликих статуєток - так званих "ушебти" - замінювали покійному слуг. На стінках гробниці розташовувалися фризами розписи та рельєфи із зображенням низки земних подій: тут були війни, захоплення полонених, бенкети, полювання, відпочинок володаря в колі сім'ї, його працю! рабів на полях, пасовищах і в ремісничих майстерень. В прихованих, замурованих похоронних камерах мистецтво розгортало довгу і докладну повість про земного життя. І всіх цих рельєфів, статуй і розписів ніхто не бачив.

Мистецтву в Древньому Єгипті відводилась надзвичайно важлива роль: вона повинна була дарувати безсмертя, бути прямим продовженням життя. Тому здавалося неважливим, чи бачить хто-небудь художній твір. Воно призначалося не для огляду, а уявлялося чимось само в собі суцільним, саме в собі містило життєве початок. І праця художників тому вважався священнодійством. Провідні художники - архітектори, скульптори і живописці (особливо зодчі) - були високопоставленими особами, дуже часто жерцями, їх імена були відомі і оточені пошаною. Зодчий Хеміун, керував будівництвом піраміди Хеопса, був племінником цього царя. Художники пишалися діяннями своїх рук і розуму чи не

так само, як царі своїми перемогами. Проте прояв індивідуальної волі художника було строго обмежений: роль його мислилася як роль зберігача священних канонів, вершителя божественної волі.

Так як на відміну від короткочасного земного життя мистецтво вважалося носієм життя вічного, то воно звільнене від усього миттєвого, мінливого, нестійкого. У рухомому різноманітті життя єгипетське мистецтво шукало небагатьох, але непорушних образотворчих формул. Воно дійсно виробило мову, що відповідає ідеї постійності, - мова економного графічного знаку, суворої і ясної лінії, чіткого контуру, компактних, гранично узагальнених обсягів. Навіть коли зображувалося найпростіше, саме буденне - пастух доїть корову, або служниця подає намисто своїй пані, - ці нехитрі мотиви виглядають не стільки зображенням скороминущого дії, скільки карбованою формулою цього дійства, встановленого на віки.

У Стародавньому царстві склалися певні типи статуй: що стоїть - фігура напружено випрямлена, фронтальна, голова високо піднята, ліва нога робить крок вперед, руки опущені і притиснуті до тіла; що сидить - руки симетрично покладені на коліна або одна рука зігнута з лікті, торс також випрямлений, погляд також спрямований вдалину. І ці типи статуй повторювалися потім і в Середньому та в Новому царстві, і в пізній період єгипетської історії. У рельєфах Стародавнього царства утвердилася традиція своєрідного розпластування фігури на площині. Голова і ноги зображувалися в профіль, а торс розгорнутим; вся фігура змальована єдиної пружною лінією. І той же принцип малюнка зберігався завжди. Із століття в століття переходили і канони сюжетних композицій. Навіть у деталей єгипетське мистецтво відрізнялося дивовижною постійністю. І все ж його не можна назвати застиглим. Під покровом канонів у ньому йшов процес внутрішнього розвитку, і, як не дивно, у своїх нескінченних повторення воно не втрачало почуття життя і природи.

В епоху Давнього царства Єгипет переживав свій перший військово-політичний і культурний підйом. Мистецтво Стародавнього царства - це єгипетська класика: воно монументальне, спокійне і урочисте, в ньому особливо відчутна та розмірність, ритмічність, величавість, яка так характерна єгипетському мистецтву взагалі. А разом з тим у ньому чи не більше дихання життя, ніж в мистецтві Середнього царства. Це й не дивно: адже образотворчі канони в Давньому царстві хоча і дотримувалися особливо суворо, але ще не покрилися лоском тисячолітніх традицій і були ближчі до життєвих першовитоків.

Як стійкий композиційний принцип у рельєфах (а також у настінних розписах, які за композиції та прийомів малюнка не відрізнялися від рельєфів) утвердився мотив ходи, процесії, де фігури рухаються одна за одною по фризу, через однакові інтервали, часто з ритмічними повторами жестів. Рельєф строго орієнтований на площину, але в той же час сам він не плоский, його поверхня тонко і ніжно модельована. Зустрічаються три типи рельєфу: злегка опуклий,

злегка поглиблений по відношенню до тла і, нарешті, такий, де рельєф перебуває на одному рівні з фоном, але контури глибоко врізані. Іноді всі ці типи обробки кам'яної плити поєднані в одній композиції.

Градація розмірів - від великих до середніх і малих, - яка постійно зустрічається в рельєфах і надає їм такої декоративної чарівності, для єгиптян була перш всього градацією цінностей. Чим значніше предмет, тим він більший. Самим великим зображується господар гробниці, його родичі - менші, чи раби, чи полонені - ще менші. Розмір, як показник значущості, був, можна сказати, універсальною категорією: він зовсім виключав різні просторові, перспективні скорочення і робив непотрібним додаткові атрибути величі. Примітно, що навіть фараон, шанований богом, зображувався у мистецтві без будь-якої перебільшеної пишноти. Він також напівоголений, також у стегнах, як і його піддані, - на царське походження вказує тільки головний убір, а головне - великий масштаб фігури. Хоча скарби фараонів насправді були незчисленні, стиль єгипетського мистецтва зберігав благородну стриманість.

Стриманою була і розмальовка - рельєфи завжди розфарбовувалися. Переважали поєднання жовтих і коричневих з блакитними і зеленими - відтінки землі і безхмарного неба Єгипту. Чудовий насичений і дзвінкий блакитний колір, який єгиптяни, мабуть, особливо любили; цю блакитного забарвлення чудово зберегли до наших днів дрібні фаянсові статуетки і вироби прикладного мистецтва.

Хоча мистецтво Середнього царства ретельно дотримувало традиції і канони Стародавнього, воно не залишалося зовсім тим самим. Після довгого періоду смуту і розпаду Єгипту на окремі номи держава в 21 ст. до н. е. знову об'єдналася під владою фіванських правителів - цим знаменується початок Середнього царства. Але тепер централізація вже не була такою абсолютною, як раніше. Місцеві правителі, номархи, стали багатшими і самостійнішими. Вони поступово привласнювали собі привілеї, що раніше належали тільки царю. Тепер гробниці вельмож розташовувалися не біля підніжжя пірамід царських, а окремо, на територіях номів. Піраміди ж стали скромнішими, меншими; вже ні один фараон не насмілювався на спорудження таких фантастично-гігантських усипалень, як Хеопс і Хефрен. Як позначилися ці зміни на стилі мистецтва? Можна помітити відому подвійність в еволюції стилю. З одного боку - знижується пафос монументальності: оскільки заупокійні культи стають справою повсюдним, то і в мистецтві, особливо в мистецтві місцевих шкіл, з'являється відтінок повсякденності. Звідси посилення жанрових "вольностей" в трактуванні сюжетів, в композиції. У портреті посилюються риси індивідуального характеру.

З іншого боку - канони все-таки переважають і, маючи за собою занадто вже велику давність, мимоволі збиваються на шаблон і схему. Коли стародавні скульптори висікали зі скелі першого Великого Сфінкса, їх благоговіння і таємний жах закарбувалися в цьому громіздкому, але істинно величавій сторожі пустелі.

Коли ж у Середньому царстві майстри виготовляють невідомо яку за рахунком, що вже стала звичною, фігуру лева з обличчям фараона, - вони віддають данину традиції. Таніський сфінкс виконаний куди більш "віртуозно", ніж його стародавній предок, - впевнено зроблена лева, тулуб, бездоганно портретно вольове обличчя Аменемхета III, чудова ліплення особи - і все-таки цей твір виглядає офіційно-холодним.

Зате багато безпосередності у дрібній пластиці Середнього царства - дерев'яних та фаянсових статуєток слуг, орачів, носіїв, човнярів, прачок, пастухів. У масі своїй ці фігурки виконані на іншому рівні майстерності, ніж статуї фараонів і вельмож: досить примітивно, ремісничо. Часто вони комбінували в групи, в цілі жанрові сценки. Наприклад, погоничі худоби женуть, розмахуючи палицями, стадо биків, а власник стоїть осторонь під навісом і стежить за ними. Всі ці статуєтки - предмети заупокійного культу, знайдені в гробницях номархів, де їм належало робити те ж, що і за життя, - обслуговувати свого господаря.

Великий крок вперед був зроблений у мистецтві розписів. У Давньому царстві стіни усипальниць розписувалися рідко, переважали розфарбовані рельєфи. Тепер їх все частіше замінювали живописом темперою, ймовірно, просто тому, що це менш трудомістка робота, та й не кожен камінь годився для висікання рельєфу. Однак розпису мали і свої художні переваги, допускаючи більшу гнучкість малюнка і багатство кольору. Між тим малюванням з натури єгиптяни ніколи не займалися. І при висіканні рельєфів, і при створенні розписів вони керувалися канонічними приписами - як будувати фігуру, як розташовувати зображення на площині (площину попередньо розкреслювали на клітини). Однак для успішного виконання цих робіт художник повинен був не тільки вміти діяти різцем і пензлем, а й знати предмети, що зображує. Знати, як виглядає кішка, що підстерігає здобич, знати характерні пози та утворення мисливця, воїна, пекаря, танцюриста, ткача тощо Тут потрібні були і спостережливість і практика. Єгипетські художники тренувалися, малюючи по пам'яті на уламках каменю, на свитках папірусу або, частіше за все, на глиняних черепках, так званих остракон. Єгиптолог Масперо називав остракон "листочками з блокнота" єгипетських малювальників. Їх у безлічі знаходили при розкопках. На остракон малювалися або мотиви, які можуть знадобитися для розписів Могили (наприклад, хлопчик навпочіпки роздуває вогонь у печі), або варіації тих, які вже були в більш стародавніх гробницях, - наприклад, гімнастка, яка робить місток. Як правило, такі малюнки зроблені менш канонічно і більше ескізно, ніж самі розписи. Це заготовки.

Іноді зустрічаються серед них навіть жартівливі або пародійні сюжети, яким, здавалося б, зовсім не місце в гробницях: наприклад, кіт-пастух, що йде на задніх лапах, поганяє гусей, а попереду виступає лев, теж на задніх лапах. Або: лев і газель, сидячи за столиком, грають в шахи, причому лев явно обіграє бідну газель. У цих звірів немає нічого культового. Мимоволі запрошується порівняння

з тваринам епосом, байками і сатирами інших народів та інших, набагато більше пізніх часів. Як видно, у глибоку старовину сягають корінням "сміхової" фольклорні традиції. Урочиста серйозність ритуалів і епічних сказань, заклинань і співів завжди, мабуть, супроводжувалася гумористичними відгомонами. Навіть у Давньому Єгипті.

Питання для обговорення:

- Чи бачили ви коли небудь прояв канонів традиційного єгипетського живопису у творах мистецтва України (на прикладі українського іконопису)?
- Які тварини, на вашу думку, були найпопулярнішими у пантеоні єгиптян і чому?
- Які зміни у архітектурній традиції Стародавнього Єгипту свідчать про послаблення авторитету фараона?

V. Первинне закріплення нового матеріалу

Практичне завдання № 1

Учні діляться на групи.

Група № 1. «Географи». Пригадайте географічне розташування Єгипту, клімат, корисні копалини та природні ресурси. Які з них стародавні єгиптяни використовували у своїй діяльності, а які мушили привозити з сусідніх держав?

Група № 2. «Біологи». Пригадайте, які тварини і рослини є в Стародавньому Єгипті. Чи всі з них відображені у божественному пантеоні єгиптян? Які найшановніші і чому (на вашу думку)?

Група № 3. «Математики». У яких видах мистецтва єгиптяни потребували математичних знань та яких саме?

Група № 4. «Медики». Як ви вважаєте, на якому рівні була медицина у єгиптян і яке відношення вона має до єгипетського мистецтва?

Учні використовують власні технічні засоби (планшети, смартфони тощо) для пошуку потрібної інформації.

Практичне завдання № 2

На основі прослуханого матеріалу скласти таблицю, яка б ілюструвала строгі правила, які регламентували усі види мистецтва стародавніх єгиптян.

	Давнє царство	Середнє царство
Архітектура		
Скульптура		
Живопис		

VI. Підведення підсумків

Бесіда

- Що цікавого ви дізналися на занятті?
- Що із розглянутого сьогодні матеріалу вразило вас найбільше?

VII. Домашнє завдання

Опрацювати та доповнити таблицю, складену на занятті.